

نسخه‌های کهن و نویافته از تفسیر کتاب‌الله

محمد کاظم رحمتی

دانش و اطلاعات ما درباره جماعت زیدیه نواحی خزری، خاصه در قرون هفتم تا دهم هجری، بسیار اندک است و تقریباً اگر قرار باشد مطالبی را که در متون می‌توان یافت گردآوری کرد، نمی‌توان تصویری روشن از حیات فرهنگی زیدیان طبرستان در دوران مذکور به دست آورد. با این حال، به یقین می‌دانیم که جماعت‌های زیدی در دوران مذکور، در آن مناطق حضور داشته‌اند. از معدود منابعی که می‌توان از آنها در این خصوص برای یافتن مطالبی درباره زیدیان طبرستان در قرون مذکور مدد جست و مطالبی به دست آورد، می‌باید به نسخه‌های خطی که زیدیان طبری در دوران‌های مذکور از خود برجا نهاده‌اند، اشاره کرد. خوشبختانه نسخه‌های مذکور، ویژگی‌هایی دارند که به سرعت می‌توان بر اساس آن، نسخه‌ها را شناسایی کرد. از مهم‌ترین این ویژگی‌ها، سنت خاص زیدیان طبرستان در تعلیقه‌نویسی بر نسخه‌های خطی است. به واقع زیدیان طبرستان تعلیقات خود را بر نسخه‌ها، به صورت خاص می‌نگاشته‌اند. در چند نسخه‌ای که تا کنون موفق به رؤیت آنها شده‌ام، ویژگی مذکور به نحو کاملاً مشهودی قابل رؤیت است. در حقیقت زیدیان طبری، تعلیقات خود بر نسخه‌ها را در حاشیه با خطی به محلی در نسخه وصل می‌کرده‌اند.

از این مقدمات بگذریم، نکته اصلی که بهانه نگارش چند سطر اخیر بوده، مطلبی درباره تفسیر کتاب‌الله است که کتابخانه مجلس شورای اسلامی، چندی پیش، تصویر نسخه برگردان آن را با مقدمه دوست فاضل و ارجمند، آقای سید محمد عمادی حائری منتشر کرده است. نسخه چاپ شده، در دو مجلد رحلی است و مجلد اول، تفسیر سوره فاتحه تا سوره کهف است؛ البته نسخه مجلس از اواخر سوره کهف، افتادگی دارد. مقاله سودمندی را نیز دوست بزرگواریان، آقای حسن انصاری، همراه خانم زابینه اشمیتکه در شناسایی دقیق تاریخ نگارنده تفسیر نگاشته‌اند که خوشبختانه صاحب این قلم آن را به فارسی ترجمه کرده است. به

نسخه‌ای کهن و نویافته از تفسیر کتاب‌الله/ محمد کاظم رحمتی

هنگام تورق فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرحوم صدوقی - طاب ثراه - که استاد ارجمند آقای سید احمد حسینی اشکوری سال‌ها قبل، یعنی در سال ۱۳۸۳ تهیه و منتشر کرده‌اند، نسخه‌ای از قرآن کریم معرفی شده که توصیف آن برایم جالب بود. نسخه‌ای به شماره ۹۵ معرفی شده که آن را قرآن کریم معرفی کرده‌اند و مشتمل است بر سوره فاتحه تا سوره کهف. البته حجم نسخه کمی غیر عادی است؛ یعنی ۳۵۲ برگ، آن هم برای بخش اندکی از قرآن کریم.

خوشبختانه ایشان تصویری از انجامه نسخه را آورده‌اند (ص ۷۶). هر چند هنوز نمی‌توان به قطع یقین سخن بگویم، اما تقریباً مطمئن هستم که نسخه مذکور، مجلد نخست تفسیر کتاب‌الله ابوالفضل بن شهردویر است که کتابخانه مجلس تصویر نسخه برگردان آن را منتشر کرده است. نکته جالب توجه آن است که نسخه مجلس ناقص است و بخشی از تفسیر سوره کهف از آن افتاده است، اما در نسخه حاضر، همان‌گونه که در تصویر نیز می‌توان دید، کتاب با آخرین آیه از سوره کهف پایان یافته است. نسخه همان ویژگی نسخه‌های دیگر شناخته شده زیدیان طبرستان را دارد؛ یعنی حاشیه نویسی خاص که مطالب تعلیقه با خطی در اطراف نسخه آمده است (درباره این خصوصیت همچنین بنگرید: *النریعه*، ج ۴، ص ۲۵۷). انجامه نسخه اهمیت فراوانی دارد. ابتدا بهتر است تا متن آن را به طور کامل نقل کنیم:

«الحمد لله الذی انزل علی عبده الكتاب فلم يجعل له عوجاً و اعان باتمام تنمیق بعضه عبداً محوجاً // و الصلوة علی رسوله الذی // دخل الناس فی دینه افواجاً // و آله الذین کانوا // سماه الهدی نجوماً و فی بحر العلوم // امواجاً العبد الحقیر // المحتاج الی رحمة خالق الامم یوسف بن رستم // الموطن بباللم لاجل الفقیه العالم العامل // الاجل فقیه سلیمان بن فقیه حسن جما // استانی اسعده الله تعالی فی الدا // رین و ابلغه الامانی بحق // القرآن و السبع المثانی // و السلام علی من // قراء و عمل به.

در زیر انجام مذکور تاریخ فراغت از استنساخ نسخه نیز چنین ذکر شده است:

«قد وقع الفراغ من کتبه صبیحة یوم الاحد سابعة عشر من شهر الله المبارک صفر فی تاریخ اربع و ثمانین و ثمانمائه من هجرة خیر البریة و السلام و به نسعتین»^۱.

درباره فقیه احتمالاً زیدی که نامش در اینجا آمده، یعنی سلیمان بن حسن جماستانی، اجمالاً مطلبی نیافتیم، اما درباره برادر وی، یعنی یوسف بن حسن جماستانی نامش در نسخه ۶۶۲۳ دانشگاه تهران آمده است که آن نسخه نیز ارتباطی با تفسیر کتاب‌الله دارد و توصیف دقیقی از آن را مرحوم دانش پژوه در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (تهران، ۱۳۵۷ش)، ج ۱۶، ص ۳۱۴ - ۳۱۹ آورده است. نسخه مذکور در هر حال برای شناخت زیدیان طبرستان و همچنین برای تصحیح انتقادی متن تفسیر کتاب‌الله اهمیت فراوانی دارد.

۱. برای توصیف نسخه در فهرست مذکور نک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه صدوقی یزدی (یزد- ایران)، نگارش سید احمد حسینی اشکوری، قم، مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۳ش/۱۴۲۵، ص ۷۵-۷۶

پيام بهارستان / ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵ / بهار ۱۳۹۱